

Peyami Safa'nın Tenkit Anlayışı

Özlem NEMUTLU*

ÖZ

Peyami Safa, *Milliyet*, *Kültür Haftası*, *Ulus*, *Tasvir-i Efkâr*, *Cumhuriyet*, *Kültür Haftası*, *Türk Düşüncesi* gibi gazete ve dergilerde sanat ve edebiyatın birçok meselesine dair yazılar kaleme almıştır. Bu konular genellikle edebiyat- kültür, edebiyat-felsefe ilişkisi, edebiyatın gayesi, sanatta millîlik, memleket edebiyatı, şaheser tanımı, edebiyat akımları, romanın mahiyeti, şiirin mahiyeti, şiirde mana vb. şeklindedir. Söz konusu yazılardan yola çıkılarak ve mümkün olduğunca kitap olarak yayımlanmamış yazılarına da ulaşılarak Peyami Safa'nın tenkit anlayışı, Türk edebiyatındaki tenkit geleneği içerisinde eleştiri tipleri ile bağlantılar kurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, Türk edebiyatı, polemik, romantik tenkit, izlenimci tenkit.

ABSTRACT

Peyami Safa's Understanding of Critique

Peyami Safa has written articles with regards to some problematics of art and literature in some newspapers and magazines such as *Milliyet*, *Kültür Haftası*, *Ulus*, *Tasvir-i Efkâr*, *Cumhuriyet*, *Kültür Haftası*, *Türk Düşüncesi*. These problematics or topics were related to literature-culture, relations between literature and philosophy, the aim of literature, national identity in the art, country literature, definition of masterpiece, literary movements, characteristics of novel and poetry, meaning in poetry, etc. In this study, we tried to examine the understanding of criticism of Peyami Safa by connecting his understanding of criticism with the tradition of his era and his contemporary critics by departing from the

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, MANİSA, e-posta: Ozlemnemutlu19@hotmail.com

articles dealing with above mentioned topics and with recourse to his published books.

Key Words: Peyami Safa, Turkish literature, polemics, romantic criticism, impressionist criticism.

Giriş

Peyami Safa, romanları, hikâyeleri, bir kısmını kendisinin çıkardığı gazete ve dergilerdeki çeşitli konulara dair yazılarıyla Türk edebiyatının çok yönlü yazarlarından birisidir. Biz bu bildirimizde onun edebî faaliyetleri içerisinde önemli bir yeri olan tenkit yazıları üzerinde duracağız. Kalemıyla geçinen bir yazar olarak Peyami Safa, devrinin birçok aktüel siyasî ve sosyal meselesi hakkında yazılar yazmıştır. Bunlar içerisinde polemikleriyle birlikte edebî tenkitleri ayrı bir öneme sahiptir. Devrin modasına uyarak popüler hikâyeler de kaleme alan Safa, nasıl asil sanatçı kabiliyetini edebiyat tarihine mal olmuş romanlarında gösterdiyse, gazete ve dergi yazarlığının asıl zirvesini ise kanaatimizce edebiyat, sanat tenkitlerinde ve yine bu alandaki polemik yazılarında göstermiştir.

Peyami Safa'nın edebî tenkitleri *Sanat Edebiyat Tenkit*¹'te toplanmıştır. Bunun dışında *Yazarlar Sanatçılar Meşhurlar*²'da bizzat kendisinin de yakından tanıdığı, dostluk kurduğu sanatçı arkadaşlarının ölümlerinin ardından yazdığı gazete yazılarında yeri geldikçe, onların sanatkârlıkları ve eserleri hakkında dikkate değer değerlendirmelerde bulunur. Adlarını andığımız iki çalışmadaki kadar olmasa bile yazarın röportajlarının toplandığı *Peyami Safa İle Söyleşiler*³ ve yazarın makalelerini ihtiva eden çalışmalarda Safa'nın edebiyatın çeşitli meselelerine dair, değerlendirme ve tenkit amaçlı fikirler beyan ettiğini görmekteyiz. Bunların dışında Ahmet Haşim, Yakup Kadri ve Nazım Hikmet'le yaptığı kalem kavgalarında çok güçlü bir polemik yazısıyla karşı karşıyayız.⁴ Tabii hayatını kalemıyla geçinen Peyami Safa'nın gazete ve dergilerde kalmış, kitap hâline getirilmemiş daha birçok yazısı bulunmaktadır. Biz mevcut yazılarından öncelikle teorik mahiyetli olanlar üzerinde duracak ardından belli bir eserden ve yazardan hareket edilerek

1 Peyami Safa, *Sanat Edebiyat Tenkit*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979, 367 s. Ergun Göze, yazarın tenkit yazılarını, aynı adla ilk kez 1970 senesinde bir araya getirmiştir: *Sanat Edebiyat Tenkit*, Ötüken Yay., İstanbul:1970, 210+VI s. *Sanat Edebiyat Tenkit*'in son neşrinde ilk neşrinden farklı olarak bazı yazılar ve bölümler çıkarılmış veya ilave edilmiştir. Biz bu farklılıkları da dikkate aldık.

2 Safa, Peyami, *Yazarlar, Sanatçılar, Meşhurlar*, Ötüken Yay., İstanbul 1976, 264 s.

3 Tekin, Mehmet, *Peyami Safa Söyleşiler*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, 142 s.

4 Göze, Ergun, *Peyami Safa Nazım Hikmet Kavgası*, Yağmur Yay., İstanbul 1969, 296 s.

yazılan ve pratik tenkide örnek teşkil eden yazılarını değerlendirmeye çalışacağız.⁵

Teorik Yazılar

Sanat Edebiyat Tenkit, yazarın 1934-1959 yılları arasında *Tan*, *Milliyet*, *Ulus*, *Kültür Haftası*, *Türk Düşüncesi*, *Tasvir*, *Tasvir-i Efkâr* gibi gazete ve dergilerde yazdığı yazılarından oluşmaktadır. Bu yazılarda şiir, roman, tenkit gibi türlerin, çeşitli meselelerinin yanı sıra edebiyat ve kültür, edebiyat ve felsefe, edebiyatın gayesi, edebiyatta millîlik, evrensellik gibi Türk edebiyatının teorik ve tarihî birçok konusu hakkında çarpıcı değerlendirmelerde bulunur. "Sanat-Edebiyat", "Üslûp", "Edebiyat Çıgırları", "Roman", "Şiir", "Tenkit" başlıkları altında toplanan bu yazılarda sanat ve edebiyat eserlerinin değerlendirilmesinde "devirlerin ölçütleri"nin, bir başka ifadeyle "çağdaş başarı kriteri"⁶nin mi yoksa "ebedîlik"nin mi esas alınacağı, genel ve özel olarak edebiyat ve kültür ilişkisi, büyük edebî eserlerde felsefî temelin rolü, sanatta sübjektivizm-objektivizm, edebiyatın gayesi, edebiyat ve politika, edebiyatta millîlik, sanatta intihal-iktibas meselesi, üslup, edebiyat akımları, roman ve şiirin okuyucu, konu vb. bağlamlarda problemleri, tenkidin mahiyeti, tenkit ve tarih ilişkisi gibi edebiyat teorisinin ve tarihinin birçok önemli meselesini inceden inceye tetkik eder, tartışır ve bu konulara dair orijinal hükümlere varır.

Peyami Safa'nın tenkit yazılarının bir kısmı, edebî eseri yaratma, malzemelerin kullanılışı, edebiyatın diğer sosyal bilimlerle ilişkisi, edebî eserlerin değerlendirilmesi gibi doğrudan doğruya teorik konulara yöneliktir. O, sanat eserlerinin değerlendirilmesinde "çağdaş başarı kriteri"ne değil, "ebedîlik"e inanır. Edebiyatın kültürü, kültürün edebiyatı beslediğini, dolayısıyla ikisi arasında diyalektik bir ilişki olduğunu düşünen Peyami Safa, "son derece geniş bir sanatkâr ve filozof tecessüsü"nü peşindedir. Buna göre hem eserin yazılma hem de tenkit edilme sürecinde esaslı bir felsefî bilgi şarttır. O, bütün bu malzemelerin edebî eserlerde yer alış tarihini incelerken öncelikle çok iyi bildiği Fransız edebiyatını daima göz önünde bulundurur. Diğer taraftan bu sürecin Türk edebiyatındaki serüvenini değerlendirirken kronolojik esaslara sadık kalır. Dolayısıyla onun yazılarında edebiyat ve felsefe; edebiyat ve kültür gibi edebiyat teorisinin

5 Peyami Safa'nın tenkit faaliyetlerini "teorik yazılar" ve "pratik tenkit" şeklinde ikiye ayırarak inceleyen Bilge Ercilasun'un *Servet-i Fünun Edebî Tenkit*indeki plandan faydalandık. Ercilasun, söz konusu dönemin tenkidini Rene Wellek'ten gelen bir anlayışla "nazarî" ve "tatbikî tenkit" olmak üzere iki başlık altında değerlendirmiştir. Bkz. Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, MEB Yay., Ankara 1994, 284 s.

6 Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, Ankara 1981, s.9.

belli başlı konuları, edebiyat tarihindeki tezahürleriyle ele alınmış olur. Bu, tenkit yazılarını okuyanlara, ister tür, ister konular bağlamında olsun, Türk edebiyatını daima bir bütün olarak görme ve değerlendirme imkânını sağlar.

Peyami Safa, teorik yazılarının bir kısmında ise, Türk edebiyatının, edebiyat tarihinin aktüel meselelerinden hareket etmektedir. Söz konusu yazılarında “millî edebiyat”, “memleket edebiyatı”, “edebiyat tarihi” gibi kavramlar etrafında cereyan eden tartışmaları odak almaktadır. Ona göre sanat, Brezilya kahvesinden ve Yafa portakalından daha millîdir, çünkü üstünde sadece toprak, güneş ve iklimin değil, “millî tarihin ve millî ananenin tohumu, ışığı ve rahmeti var”⁷dır. Ancak bu konuda hassas olduğu bir başka nokta, “millî” demenin “ricî” demek olmadığıdır. Söz gelimi modern millî tiyatromuz için Karagöz’ü bütünüyle tekrarlamak yerine ondaki “humour” ve “nükte”yi sezmenin ve bunları dönüştürmenin daha makul olacağını savunur. “Memleket edebiyatı”nın ne olduğunu bilmeden edebiyatta “memleket”in eksikliğini iddia edenleri de sloganların arkasına sığınarak bizden ve bizi yansıtan edebiyatımızdan habersiz olmakla suçlar. Bu bağlamda “şehir” ve “köy edebiyatı” gibi ayrımları da doğru bulmaz. O, bununla birlikte “muhtevassız” bir edebiyatın da karşısındadır. Nitekim Divan şiirinin “kısırlılığını” da bu muhtevassızlığa bağlar. “Muhtevassız”, “meselesiz”, “insanların müşterek davalarına dair hiçbir fikri olmayan” edebiyatımızın asıl eksikliği “beynelmilellik”ten uzak olmak iken ideolojik birtakım endişelerle “memleket edebiyatı” peşinde koşmak, Peyami Safa’ya göre edebiyat tarihimiz için son derece sakıncalı ve manasız bir temayüldür.

Peyami Safa, edebiyatımızı bütünüyle kucaklayan bir edebiyat tarihinin olmadığından da şikâyetçidir. Osmanlı’da edebiyat, tezkirecilik seviyesinde kalmıştır. Türk edebiyatı tarihiyle ilgili çalışmaların Mister Gibb, Von Hammer gibi müsteşriklerce başlatılmış olmasına üzüldür. Onun Türk edebiyatında eksikliğini bulduğu bir diğer husus, Türk nesrinin yeterince gelişmemesidir. Harf ve dil inkılabındaki yanlışlıklar ve bu inkıpların uygulanmasındaki aksaklıkları, Türk nesrinin geri kalmasının en temel sebepleri olarak görür. Bu bağlamda Türk edebiyatının bir başka problemi, “edebiyat yapmak”tan uzaklaşıp dilde sadeleşme adına, “tabîîlik” adına “tabîîlik taklidi”ne düşmesidir.

Peyami Safa, Türk edebiyatının dili en iyi kullanan, yaygın tabirle “üslupçu” yazarlarından birisidir. Gerek edebî eserlerinde gerekse tenkit yazılarında teorik ve pratik planlarda dilin kullanılması hususunda çok kafa yorar, çok titiz davranır. Tenkit yazılarında onu en çok meşgul eden, devrin

7 Sanat Edebiyat Tenkit, s. 32.

moda anlayışları dilde sadeleşme ve şiirde Garip anlayışlarına tepki olarak, “alelâledilik”e doğru tehlikeli gidiştir. Buna bağlı olarak, yazı dili ile edebî dil arasındaki ayrımın kaldırılmasından son derece rahatsızdır. Çünkü “halk diline inen bir edebî dil, müşterek dile inen bir hususî dil gibi kendine has bütün vasıfları, incelikleri, derinlikleri, renklilikleri, büyüklüğünü ve ihtişamını kaybeder, beylik ve orta malı olur.”⁸ Burada şunu da ilave etmek gerekir ki, o, eskilerin “teşâur” diye ayıpladıkları, fikirden mahrum “boyalı cümleler”le halkın kandırılmaya çalışılmasının da karşısındadır⁹. Doğrudan doğruya “Üslup Çalışmaları I-II-III” başlıklı seri yazıları ve bu konuyla ilgili diğer makaleleri, bu hususa dair birçok prensibi içermeleri bakımından da çok dikkate değerdirler.

Peyami Safa'nın sanat akımlarına dair yazıları “Edebiyat Çıgırları” başlığı altında toplanmıştır. 1959'da *Milliyet*’te tefrika ettiği bu akımlar serisinde sırasıyla “Klasisizm, Romantizm, Natüralizm, Sembolizm, Fütürizm, Dadaizm, Sürrealizm, Egzistansiyalizm”in kurucuları ve genel vasıfları hakkında bilgi verir. Bunun dışında o, genellikle yanlış bilindiğini düşündüğü “Modernizm” üzerinde de durur. Ancak onun bu konudaki yazıları bahsettiklerimizden ibaret değildir. *Sanat Edebiyat Tenkit*’teki 1954’te *Türk Düşüncesi*’nde çıkan “Yeni Sanatlar Üzerine Bir Konuşma”, o devirde yeni bir sanat çıgırı olarak sunulan fütürizmin doğuşunun 1910'lara kadar götürülebileceği, dadaizm, kübizm ve sürrealizmin onun mirası olduğu iddiasını savunan bir yazıdır. Yazıda bundan başka sürrealizm gibi bütün “avangart” sanatların temel kavramı olan “şuuraltı”nın hem psikoloji hem de sanat terimi olma süreci bütün ayrıntılarıyla değerlendirmeye tabi tutulur. Modern sanat eserlerinin izahı için şuuraltı ve derinlikler psikolojisi kâfi değildir; form psikolojisine de gitmek gerekir.

Dokuzuncu Hariciye Koşuşu, *Fatih-Harbiye*, *Bir Tereddüdün Romanı*, *Biz İnsanlar*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* ve *Yalnızız* gibi türünün başarılı örnekleri olarak kabul edilen eserleriyle Türk edebiyatının önemli romancılarından olan Peyami Safa, romanın teorik meseleleriyle de yakından ilgilenmiştir.¹⁰ “Roman nedir?”, “Roman Cemiyetin Aynası”, “Okuyucu ve Romancı”, “Roman ve Biyografi”, “Roman Tekniği”, “Roman-Buhranı ve Meseleleri”, “Dünya Romanının Aksaklıkları”, *Kahramansız Roman*¹¹ gibi romana dair yazdığı yazıların başlıkları, onun bu türün gerek eser içinde, gerekse okur,

8 “Yazı Dili ve Edebî Dil”, *Sanat Edebiyat Tenkit*, s.169.

9 Bkz. “Boyalı Cümle”, *Sanat Edebiyat Tenkit*, s. 162-163.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekin, Mehmet, *Peyami Safa'nın Roman Sanatı ve Romanları Üzerine Bir Araştırma*, Konya 1990, 179 s.

11 Bu yazılar için bkz. *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss.213-247.

yazar ve toplumla ilişkileri planlarında tezahür eden çok çeşitli meseleleri üzerine kafa yordüğünü, çok ciddi düşündüğünü göstermektedir. Belli bir mevzu olmayan, vak'ası başta başlayıp sonda bitmeyen, zamanı belirsiz, kahramanları isimsiz, şaşırtıcı etkiler bırakan romanlar, söz gelimi M. Proust'un romanları, bütün unsurları yerli yerinde olan, klasik tahkiye sanatının ürünü romanlardan çok farklıdır. Bu tanım "buhranı"na bir çözüm bulabilmek mümkün değildir. Türk romanının ilgisi daha çok insanın başkalarıyla münasebetiyle alâkadardır; "kahramanın iç dalgası ve derunî mücadelesi", ne yazık ki tam anlamıyla verilememiştir.¹² Ona göre iyi bir roman, daha yazılma sürecinden itibaren hayalî okuyucusuyla sürekli iletişim halindedir. Dolayısıyla bu yazar/eser-okur arasındaki diyalektik ilişkinin mahiyeti çok önemlidir.

Peyami Safa'nın romanın teorik anlamda ilgilendiği bir başka hususiyeti, bu türün bir tekniği olup olamayacağı meselesidir.¹³ Söz gelimi okur tarafından algılanmaları bakımından zamanın dışında bir sanat olan mimarîlik ile kavranması zamana tabi olan romanın teknikleri aynı mı olacaktır? Yazarın buna cevabı, romanın kendine has bir tekniği olduğu ve bu tekniğin de hayatın düzeni ve canlılığı ile şekillendiği gerçeğidir. "Roman-Buhranı ve Meseleleri" başlıklı makalesi, "mevzu, teknik ve üslup" bakımlarından romanın yine teknik problemlerine dair kafa yordüğünün bir başka göstergesidir. Bu makalede ilk sorduğu soru, şimdiye kadar neden bir romanın yazılış sürecinin bir romana mevzu olmadığı hadisesidir.¹⁴ Tabii olarak burada aklımıza gelen ilk cevap Ahmet Mithat Efendinin *Müşahedat* ve *Karikoca Masalı* gibi eserleri ve bunları Peyami Safa'nın neden zikretmediği geliyor. Romanı bir bakıma insan ruhunun halet-i ruhiyesinin tasviri ve tahlili olarak gören Peyami Safa, Ahmet Mithat'a mukabil muhtemelen bilhassa *İntibah* 'ıyla acemice de olsa psikolojik birtakım hassasiyetlerin peşinde olan Namık Kemal'in anlayışına daha yakın hareket edecektir. Onun romanın "buhranları" olarak gördüğü mevzu bulma, ayıklama, romanla insan ruhu ve toplum arasındaki münasebet, bir başka deyişle romanın fert ve toplum karşısındaki sorumlulukları, yazarın kahramanlarıyla münasebeti, tahlilin vak'ayla/hareketle ilişkisi, üslupta müşahhaslık-mücerretlik gibi çok önemli

12 Peyami Safa yukarıda özetlemeye çalıştığımız düşüncelerini, 6 Mayıs 1936'da *Kültür Haftası* 'nda yayımlanan "Roman ve Biyografi" başlıklı yazısında dile getirmiştir. Bu tarihten itibaren Türk romanı, aralarında kendi romanları *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949), *Yalnızız* (1951)'in bulunduğu A. Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* (??), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (??), Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* (??) vb. gibi örnekleriyle Peyami Safa'nın özlemine çektiği bir aşamaya gelmiştir.

13 "Roman Tekniği", *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss.227-229.

14 "Roman-Buhranı ve Meseleleri", *Sanat Edebiyat Tenkit*, s. 229.

teknik meselelerdir. Bütün bunlara dair ileri sürdüğü iddialar, hem onun roman anlayışı hakkında bize vermekte hem de roman teorisinin temel prensiplerinin tespitleri mahiyetini taşımaktadır. Bu görüşlerden hareketle o, "romanda tahlil", "izah" ve "tasvir" unsurlarının "hareket", "vak'a" ve "konuşma unsurları"nın önüne geçmesinden, dolayısıyla "realist roman"dan rahatsızdır. O, Flaubert, Stendhal, Dostoyevski, Tolstoy, Zola gibi realist yazarları değil, Virginia Wolf, Proust gibi psikolojik karmaşıklığı vermeye çalışan "modernist" yazarları izlemeyi tercih eder.

Türk edebiyatında romancılığı ve polemikleriyle bilinen Peyami Safa, çoğu edebiyatçı gibi sanat hayatına şiirle başlamış, dolayısıyla şiir üzerinde de düşünmüş, bu türe dair dikkat çekecek kadar çok makale kaleme almıştır. Ona göre şiir güç bir meseledir, bir ihtiras işidir. Bundan dolayıdır ki, "ahenk, kafiye, vezin gibi şekil disiplinine dilini çıkararak şımarık çocuklar", –muhtemelen bunlar devrin Garip anlayışına göre yazan ve onların kötü taklitçisi şairlerdir– şiiri, "daracık bir folklor kalıbı"na sığdırmaya çalışmakla şiire en büyük ihaneti etmektedirler. Bununla birlikte Peyami Safa, şiirle nesir arasındaki farkı sadece ifade şeklinde arayanların da karşısındadır. Onun şiire dair yazılarından yaptığımız tespitler, tek bir şiir tanımı olmayacağını daima göz önünde bulundurmak şartıyla, şiir teorisinin çok önemli prensiplerinin de birer özeti niteliğindedir: "Şair, ruhu filozof, ifadesi, şiir adamdır." Şiirde zeka değil, ruh önemlidir. Şiir mananın ta kendisidir. Ama burada kastedilen lûgat manası değil, gücünü "ruhumuzun içine bakan bakışlar"dan alan bir manadır. "Seziş, düşünce, görgü" gibi ruha ait her faaliyetin ürünü olan kültür, şiir için son derece elzemdendir. "Şiir, şuurla şuuraltının kavşak noktasında beliren bir dumanlı ruh hâlinin ifadelendirilmesi gayretidir."

Peyami Safa, doğrudan doğruya tenkidin ne olduğu meselesiyle de yakından ilgilenmiştir. O, Türkiye'de edebiyat tarihi gibi tenkidin de henüz halis metodunu bulamadığından, bu vesileyle de "tenkit" deyince akla "musahabe"nin gelmesinden şikayetçidir. Ona göre şimdiye kadar bu alanda yapılanların çoğu musahabeden ibarettir, hiçbir eser hakkında açık bir tahlil ve mülâhazayı lüzumlu görmeyen böyle bir anlayış, yazara bir ölçü fikri vermekten çok uzaktır. "Ölçü Anarşisi"¹⁵ başlıklı yazısı da objektif kriterlerden mahrum Türk tenkitçisinin "hoşlanıyorum", "hoşlanmıyorum" yargılarıyla sağlıklı değerlendirmeler yapamadığına işaret eder.

1. Pratik Tenkit

Peyami Safa, edebiyat teorisi, tarihi ve tenkidiyle ilgili yazılarından bir kısmında ya bir şairi veya yazarın belli başlı eserlerini veya bir eserini;

15 *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss.344-345.

kimi zaman da farklı şairlerin şiirlerinden mısraları değerlendirme yoluna gitmiştir. Söz konusu değerlendirme yazıları, teorik meselelerdeki yazılarında olduğu gibi sanatkârane bir bakışın ve yorumlayışın ürünüdürler. Söz gelimi eski neslin, yeni şairlerin

Geceyle aramızda mavi bir şey sallanır

Ki ölüm kadar uzak, ki ölüm kadar güzel gibi mısra'larını anlamayışlarını eleştirir. Bu şiirlerin "mantığa aykırı", "akla uymuyor" gibi şiir dışı ölçütlerle değerlendirilmesinin son derece gereksiz bir tavır olduğunu söyler.¹⁶

"Sait Faik'in Hikâyeleri"nde 1940'lı yıllarda hikâyeciliğimizin en önemli iki ismi olarak Sabahattin Ali ile birlikte Sait Faik'i zikrettikten sonra Sait Faik'in yeni çıkan *Sarnıç* ve bu kitaptaki "Sarnıç" ve "Bir Karpuz Sergisi" hikâyeleri üzerinde durmaktadır. Bu makalede, yapacağımız alıntıdan da anlaşılacağı üzere sanatkârane tenkidin bütün hususiyetlerini görmemiz mümkündür.¹⁷

Onun hiçbir hikâyesinde muayyen vak'a, tahlil, tip, karakter, tahlil aramayınız. Onun her hikâyesi bir hatıralar sarnıcına rastgele daldırılmış bir avuçtur. Parmaklardaki temiz ıslaklığa ve taze serinliğe bir bakınız. Şuura düşen damlalar, birer hikâye unsuru değil, şiirdir...

O devirde "best-seller" olan Amerikan romanı *Lolita* vasıtasıyla, gazetelerin okurun ilgisini çekmek amacıyla müstehcene, bol küfürlere vs. başvurmasını eleştirir. Nitelikli tenkitçilerin yokluğu sebebiyle Batı'dan iyi eserler yerine daha alt seviyedeki eserlerin, söz gelimi *Rebeka* gibi, tercüme edilmesi, "Tercüme Aburcuburu"¹⁸ ve benzer eleştirilerini içeren birçok yazısının konusu olur. Diğer taraftan ona göre halk edebiyatı adına "hayasızlık"ı yaygınlaştırmak isteyenler de edebiyatımızı "çirkefleştirmek"tedirler. Devrin edebiyat anlayışı içerisinde eleştirdiği bir diğer husus ise, Garip şiirinin iyice tekerlemeye dönen kötü taklitleridir. Mehmet Fuat'ın *Yeditepe* dergisindeki bir yazısı üzerinde kaleme aldığı "Bir İtirafın Doğru ve Yanlış Tarafları"¹⁹nda Garip tarzında yazılmış "Alfabe Dersi" başlıklı şiiri hicveder.

"Roman" türüne dair teorik görüşlerinden de anlaşılacağı üzere Peyami Safa, sanatın insanı bütün gerçekliğiyle ifade etmesi gerektiği düşüncesindedir. Garp edebiyatının en büyük vasfını teşkil eden ve bizim edebiyatımızın da en büyük eksikliğini çektiği şey, "tahlil istidadi"nın olmayışıdır. Buna göre Yaşar Nabi'nin Cumhuriyetin ilanından sonra eser vermiş yazarların eserlerinden seçerek oluşturduğu *Genç Neslin Hikâyeleri*, Peyami Safa'nın nitelikli tahkiyevî eserler sınıflandırmasına tam girmemektedirler. Tahlil yerine "sembolik

16 "Edebiyatımız Belediyesizdir", *Sanat Edebiyat Tenkit*, s. 101-105.

17 *Sanat Edebiyat Tenkit*, s. 141.

18 *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss. 141-146.

19 *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss.130-132.

ihyaslarla doldurulmak istenen şairane vizyonlar arama gayreti", "kahraman yaratamama", realizm yerine "vodvil"e ve "fantezi"ye dönüşme, dolayısıyla insan ruhunu bütün derinlikleriyle kavramaktan uzak hikâyelerden oluşan bu antoloji, edebiyat tarihimizdeki kısırlığı ortaya koymaktadır.

Peyami Safa, zaman zaman roman teorisiyle ilgili çalışmaları da kendi eleştirel bakışının süzgecinden geçirerek Türk okuruna tanıtmıştır. Romanı sosyolojik bakımdan inceleyen ilk eser, Roger Caillaud'un 1942'de basılan *Pulsances du Rouman (Romanın Kudretleri)*, bunlardan birisidir.²⁰ Romanı cemiyete karşı bir isyan olarak gösteren bu çalışma, "cemiyet bağlarının çözülüşü"nde romanı sorumlu tutmasıyla tartışılabilir birçok meseleyi de beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan romanın teorik bir probleminden hareket ettiği yazılarında da sık sık bazı eser isimlerinden zikreder ve zaman zaman da bunların tahlillerine girer.²¹ Bu bağlamda onun teorik yazıları, kısmen de olsa pratik tenkide ait hususiyetleri de içerisinde barındırmaktadırlar. Aynı durum şiir için de geçerlidir. Söz gelimi "Şiir Üzerine Düşünceler"²² başlıklı teorik yazısında şiirin yorumlanma meselesini tartışırken Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın şiirlerinden örnekler verir.

Peyami Safa'nın edebiyat akımları üzerine yazdığı yazıları genellikle teorik plandadır. "Bizim Modernizm"²³de ise, Batılı modernist şair Paul Eluard'ın şiirleriyle hiçbir benzerliği olmayan ancak modernist olduğunu iddia eden şiirlerin bulunduğu *Kaynak* dergisinin hicvini yapar.

"Üslupçu" bir yazar olan Peyami Safa, tenkit yazılarında nitelikli bir üslubun nasıl olması gerektiğine dair düşüncelerini, bizzat edebî eserlerden veya üslup konusunda yapılan çalışmalardan hareket etmek suretiyle somutlaştırma yoluna gitmiştir. "Üslûp Çalışmaları"²⁴ başlıklı yazılar ve bilhassa bunlardan Flaubert'in rahibin, ölmek üzere olan Madam Bovary'e son duayı yaptırış sahnelerinin tasvirlerini içeren kısımlar üzerinde ne gibi değişiklikler yaptığının gösterilmesine ayrılan ikinci yazı, Peyami Safa'nın üslup meselesine ne kadar ciddi yaklaştığının en ciddi delilidir. Burada bir yandan Flaubert'in ayrıntıyı bütün realitesi ve romanın mesajına uygun olarak verme gayreti takdir edilirken diğer taraftan onun ayıklamaya gidemeyişi de eleştirilir.

Bir tenkit yazarı olarak Peyami Safa'nın doğrudan doğruya eleştirdiği tenkit yazarları ve tenkit faaliyetleri Yaşar Nabi ve Nurullah Ataç ile bunların

20 "Okuyucu ve Romancı", *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss.222-226.

21 Bkz. "Roman-Buhranı ve Meseleleri", ss.229-242.

22 "Şiir Üzerine Düşünceler", *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss. 256-262.

23 *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss. 207-209.

24 "Üslûp Çalışmaları", *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss.174-183.

bu alana dair çalışmaları olmuştur. Bir münekkit olarak Yaşar Nabi'nin Türkiye'de tenkitçinin olmayışından şikayet edişini çok ironik bulur.²⁵ Peyami Safa, Cumhuriyet devrinin çok etkili neredeyse tek tenkit yazarı olarak sayılan Ataç'ın edebiyat ve sanat anlayışını sürekli eleştirecektir. 1935'te *Tan* gazetesinin sayfalarına yansıyan Peyami Safa-Ataç kavgası,²⁶ Ataç'ın ölümünden sonra da devam edecektir. O, Ataç'ın ölümü üzerine müdafilerinin ve muarızlarının yazılarında çatışan ve birleşen fikirleri tespit eder ve bunlardan yola çıkarak kendi eleştirisini yapar. Onun öztürkçecilik, devrik cümle, edebî dille halk dilini birleştirme, tenkidi sırf şahsî mizaca ve tercihe indirgeme, gibi teşebbüslerini hicveder ve Türk edebiyatı üzerindeki olumsuz tesirlerinden bahseder.²⁷ Ataç'ın aradan çekilmesi üzerine kavgaya Nazım Hikmet katılır. Bundan sonra edebiyat tarihine Peyami Safa-Nazım Hikmet kavgası diye geçecek olan meşhur karşılıklı yazışmalar devri başlar. Peyami Safa'nın gerek Nazım Hikmet gerekse Ahmet Haşim, Yakup Kadri gibi Türk edebiyatının usta isimleriyle yaptığı tartışmalar, ilk başlarda genellikle edebî bir meseleyi odak alarak başlamış, daha sonra ise şahsî suçlamalara dönüşmüştür. Nitekim Peyami Safa, 1929'da *Resimli Ay*'da Nazım Hikmet'in *Jokand ile Si-Ya-U*'su üzerine yazdığı yazıda²⁸ Nazım'ın şairliğini övmüş, şiirdeki millî ve evrensel onun deyimiyle Türk ve beynelmilel unsurlara temas etmiş, ancak Nazım'ı bütün bunların dışında "imkansız"ı özleyen yönüyle beğendiğini de özellikle vurgulamıştır. Ancak, başlarda dost olan bu iki sanatçı, yukarıda bahsettiğimiz gibi 1935'te Peyami Safa'nın Ataç'la tenkit üzerine yaptıkları tartışmalar sırasında ve sonrasında, edebî tartışmaların dışında şahsî kavgalara girişmişlerdir.

Peyami Safa'nın Ahmet Haşim ve Yakup Kadri ile olan kavgaları da ilk önce edebî planda başlamış, daha sonra şahsî bir çatışmaya dönüşmüştür. Ahmet Haşim'in *İkdam*'da, Yakup Kadri'nin *Millîyet* te "yenilik iddiasında bulunan genç şairler"i eleştiren hatta onlara ders vermeye kalkışan tavırlarından Peyami Safa, son derece rahatsız olur ve söz konusu tavırlarını eleştiren bir yazı yazar.²⁹ Bunun neticesinde bilhassa Ahmet Haşim'le aralarında üç-dört ay sürecek ve yine çok ağır şahsî suçlamalara kadar varacak olan karşılıklı yazışmalar başlar. Dolayısıyla bu tartışmalarda konumuz açısından bizi ilgilendirenler ise genellikle tartışmaların başındaki ilk yazılar olmaktadır. Söz konusu yazılarda hem millî hem de evrensel boyutta edebiyatın birçok

25 "Tenkide Dair Münakaşa", *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss.331-335.

26 Bkz. Ergun Göze, *Peyami Safa-Nazım Hikmet Kavgası*, s.142.

27 "Edebiyatımızda Değer Karmaşası", *Sanat Edebiyat Tenkit*, ss.346-348.

28 *Peyami Safa Nazım Hikmet Kavgası*, s.104-110.

29 Bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Peyami Hayatı Sanatı Felsefesi Dramı*, İstanbul 1998, ss.109-127.

meselesi tartışılmaktadır. Söz gelimi bir şiiri, bir romanı değerlendirmedeki ölçütler, devrin edebiyat anlayışındaki hâkim unsurlar, Batı'daki edebî gelişmeler vs. gibi. Bütün bunların dışında çoğu zaman aşırı ve gereksiz şahsî suçlamaları içermeleri dolayısıyla eleştirdiğimiz bu yazılar, Türk nesrinin en renkli, en canlı nesir örneklerini oluştururlar.

Peyami Safa'nın *Yazarlar*, *Sanatçılar*, *Meşhurlar*'da Mithat Cemal Kuntay, Cahit Sıtkı, Reşat Nuri,ERCÜMENT EKREM'in ölümleri dolayısıyla yazdığı yazılar, genellikle hatıraların, şahsî izlenimlerin yer aldığı yazılardır. Safa, bu yazılarda bahsedilen yazarların sanatkârlıkları ve eserleri hakkında dikkate değer değerlendirmelerde bulunur. Mithat Cemal Kuntay için, "aruzun büyük ve bence en son, en büyük şairiydi; manzumeleri güneşin altında kızışmış granit kayalar gibi sıcak, aydınlık ve sağlamdı; zarif nüanslarla dolu nesir, insanları ve bilhassa eşyasıyla, taze hatıraları hâlâ bütün bir neslin içinde tüten halis İstanbul olarak bu kadar gerçek ve canlı değildir; Namık Kemal ve Âkif için yazdığı ciltler, vesika ve malzeme zenginliği taşır." değerlendirmelerini yaparken Reşat Nuri için, çok yerinde bir tespit bulunur. Safa'ya göre "halk edebiyatı için çırpınan, halk ağzıyla yazan" genç ve olgun hikâyecilerimizden hiçbirinin Reşat Nuri kadar halka verebilmiş değildir. Cahit Sıtkı'nın ölümüne dair yazdıklarında hatıraların etkisi daha yoğun hissedilmektedir. Çünkü Tarancı'yı *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı yazılarıyla edebiyat âlemine ısrarla tanıtan Peyami Safa olmuştur. Bundan başka aralarındaki samimiyete binaen, Nazım Hikmet dolayısıyla yanıldığını düşündüğü dostu Cahit Sıtkı'ya sert eleştirilerde bulunmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz Peyami Safa-Ahmet Haşim kavgası, iki sanatçının çok aşırı gittiklerini fark etmeleri ve bunu itiraf etmeleriyle neticelenmiştir. Nitekim Peyami Safa, Ahmet Haşim'in ölümü üzerine hem *Cumhuriyet*³⁰'te hem de *Yedigün*³¹'de yazdığı yazılarda şairin ve şiirinin hakkını teslim etmiştir. Bütün bu ve buna benzer yazılar, genellikle bir isimden veya bir eserden hareket edilerek yazıldıkları için pratik tenkide örnek metinler içerisinde değerlendirilebilirler.

Genel olarak bakıldığında Peyami Safa'nın tenkit yazılarında üzerinde durduğu mesele, ispatlamak isteği teze göre çeşitli dil, üslup özelliklerinden ve makalelere has ispatlama metotlarından faydalandığını görmekteyiz. Bunun için kimi zaman yazısına sorular sorarak başlar, ele aldığı meseleyi farklı bakış açılarından bütün yönleriyle etraflıca ortaya koyar, ardından

30 Bkz. Ayvazoğlu, Beşir, *age.*, ss.126-127.

31 Safa, Peyami, "Haşim'in Dostluğu ve Düşmanlığı", *Yedigün*, *Ahmet Haşim Nüshası*, nr.15, 21 Haziran 1933, s.5.

çürütme ve ispatlamak istediği iddialar için, örnek isimler seçme, Ernest Renan, Proust gibi, ve onların sözlerinden alıntılar yapma usulüne başvurur (“Sanatta Tarihîlik ve Edebîlik” gibi). Kimi zaman bütüne yayılan soru-cevap gibi, âdeta Sokrat’ın ironik diyaloglarını hatırlatan mizansenler kullanarak iddiasını daha etkili bir şekilde ispatlama yoluna gider (“Edebiyat ve Kültür”de olduğu gibi). Buna göre onun tenkit yazıları, bir meseleyi lehte ve aleyhte tezleriyle bütün boyutlarıyla ele alıp en ince ayrıntısına kadar tartışarak sebep-sonuç ilişkilerinin çok iyi irdelendiği analitik zekânın ve düşünmenin somut göstergeleri olarak da görülebilir. Kimi zaman da tartıştığı meseleye dair ilk aşamada yerine göre yerli ve yabancı yazarların görüşlerini planlı olarak sıralayarak konuyla ilgili birbirinin zıttı tezleri sergileme, ikinci aşamada ise kendi düşüncesini ifade ve ispat yoluna gitmektedir. “Edebiyatın Gayesi”, “Sanat Eseri Bir Şey İfade Eder mi?” gibi yazıları bahsettiğimiz metotlarla oluşturulan makalelerdir.

Elde ettiği neticeleri ve vardığı hükümleri, çok çarpıcı veya olabildiğince kısa bir şekilde âdeta bir vecize mahiyetindeki bir cümle hâline getirir: “Gerçek sanatçı, 'ebedî'nin sözcüsüdür.”³² “Bana öyle geliyor ki, edebiyatın gayesi güzel olmak, dolayısıyla faydalı olmaktır. Şüphesiz güzel olmak onun gayesi, faydalı olmak da neticesidir. Dolayısıyla faydalı olmayan güzel var mıdır?”; “Mesele subjektif veya objektif olma değil, estetik güzelliği yakalamadır.” “Yavanlığa düşen bir sadeliğin edebî bir soysuzlaşma olduğunu anlayanlar, alelâde olmayan bir sadeliğin yerine bir ifade şartı olduğunu unutmamalıdır.”³³ vb gibi. Bahsettiğimiz bu çarpıcı ve etkileyici sonuç cümleleri, bir bakıma onun fıkra yazarlığından gelen bir etkiyle açıklanabilir. Yine bu fıkra yazarlığından gelen etkinin bir başka tezahürü, bu makalelerin yazılma vesilesidir. Gündemi yakından takip etmek zorunda olan fıkra yazarı Peyami Safa, gerek teorik gerekse pratik tenkide örnek yazıların çoğunda edebiyat tarihinin aktüel meselelerinden hareket etmiştir. Nitekim bazı yazılarında ise aktüel bir hadiseden (meselâ *Varlık* dergisinin düzenlediği anket ve buna verilebilecek muhtemel cevaplar) hareketle kendi görüşlerini açıklama yoluna gitmektedir.

Neticede çok sık yazmasına rağmen sanat ve edebiyat yazılarında Peyami Safa'nın çok titiz davrandığını görüyoruz. Yeri geldikçe tenkit yazılarında kendisinin de ifade ettiği gibi, “iyi yazı”dan kastettiği, her şeyden önce “zekânın ve gayet sıkı bir zihin disiplininin emri altındaki nesir”dir, “iyi düşünce, iyi

32 *Sanat Edebiyat Tenkit*, s. 11.

33 “Edebiyatta Sadelik”, *Sanat Edebiyat Tenkit*, s.174.

bir 'tahlil, mukayese ve muhakeme' gerektirir".³⁴ Nitelikli bir fikir yazısında olması gerektiğini belirttiği bu vasıflar, Peyami Safa'nın polemik yönleri çok kuvvetli tenkit yazılarının da en başta gelen hususiyetlerindendirler.

Peyami Safa'nın üzerinde durduğumuz yazıları, Namık Kemal, Halit Ziya Uşaklıgil, Yahya Kemal, Necip Fazıl, Tanpınar, tiyatroya dair yazdıklarıyla Reşat Nuri, Sabri Esat Siyavuşgil gibi sanatçıların yazılarında gördüğümüz vardıkları hükümleri estetik ve özgün bir şekilde ifade etme endişesinden kaynaklanan sanatkârane tenkidin, bir nevi sanatçılara has denemelerin örnekleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan o, şiddetle eleştirdiği Ataç gibi sık sık şahsî izlenimlerini bildirme yoluna gitmektedir. Ona göre subjektif olmaktan kurtulan hiçbir sanat eseri yoktur.³⁵ Zengin ve derin bir edebiyat tarihi ve esaslı bir edebiyat teorisi bilgisinin ürünü olan söz konusu subjektif değerlendirmeler, edebiyat tarihimiz için çok yerinde ve orijinal tespitleri ihtiva etmeleri bakımından dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla verilen hükümlerden yola çıkarak edebiyat teorisinin ve tenkidinin millî ve evrensel mahiyetli prensipleri de ortaya çıkmış olmaktadır. Fakat sık sık eleştirdiği ölçsüz ve subjektif hareket etme ve kimi zaman tenkidi bir belagat oyununa dönüştürme gibi zaafardan yeri geldikçe kendisinin de kurtulmadığını burada belirtmemiz gerekir.

Peyami Safa'nın sanatkârane tenkitleri, örneklerini Tanzimat'tan itibaren Namık Kemal'le birlikte gördüğümüz modern tenkidin Cumhuriyet devrine gelinceye kadar katettiği süreci göstermeleri bakımından da önemlidir. Asıl hüviyetini özellikle Ahmet Şuayp'la Servet-i Fünun döneminde bulan modern tenkit, II. Meşrutiyet ve onu takip eden devirlerden sonra Nurullah Ataç gibi sadece tenkitleriyle bilinen yazarların yanı sıra yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Halit Ziya, Yahya Kemal, Necip Fazıl, Reşat Nuri, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi sanatkârlıklarını tenkit yazarlığıyla birlikte yürüten yazarların elinde iyice yetkinleşme yoluna gitmiştir.

Peyami Safa'nın tenkit yazıları elbette bu üzerinde durduğumuzdan ve isimlerini zikrettiklerimizden ibaret değildir. Onun çok değişik gazete ve dergide derlenmemiş hâlde bulunan birçok yazısı bulunmaktadır. Söz gelimi İzmir'de çıkan *Halkın Sesi* gazetesinde 1932 Eylülünden itibaren, 33, 36, 37 ve 40 yıllarında aralıklarla yazıları ve hikâyeleri³⁶ yayımlanmıştır.

34 Bkz. "İyi Yazı Kötü Yazı", *Sanat Edebiyat Tenkit*, s. 151-154.

35 *Sanat Edebiyat Tenkit*, s. 25.

36 Örneğin "Haşarılar Bir Siska Çocuğa Ne Yaptılar?" için bkz. *Halkın Sesi*, nr. 3194, 19 Temmuz 1937.

Gerçi bunlardan bir kısmı başka gazetelerden alınmıştır.³⁷ Gerek eserleri gerekse şimdiye kadar bir araya getirilmiş yazıları, denemeleri yazarın Türk edebiyatındaki yerini belirlemede çok fonksiyonel olmuştur. Bununla birlikte geniş kapsamlı projeler çerçevesinde bütün yazılarının bir araya getirilmesi, Peyami Safa'nın bütün yönleriyle tanınmasında daha anlamlı olacağı kanaatindeyiz.

37 Bkz. "Ecnebi Dil Tedrisi" (*Halkın Sesi*, nr.2889, 14 Eylül 1936) yazısında "Cumhuriyet'ten alınmıştır" ibaresi bulunmaktadır.